

Målsmanskapets medeltida ursprung och betydelse för kvinnans rättskapacitet

I början av 1900-talet lyftes makens målsmanskap över hustrun fram som en av de lagstiftningsfrågor man i Finland hade att förhålla sig till. Det föreslogs att målsmanskapet skulle avskaffas och att hustru och man därmed skulle ha likvärdig handlingsbefogenhet och processbehörighet inför rätten. Vad beträffade de egendomsrättsliga förhållandena skulle hustrun själv få förfoga över avkastningen på sina egendomar samt över sin egen inkomst, även om det låg på mannens ansvar att förvalta deras gemensamma bo. Detta infördes i Finlands omarbetade äktenskapslag år 1930, och i paragraf 30 stod att "[s]edan äktenskap ingåtts, böra man och hustru, stödjande varandra, i samråd verka för familjens bästa".¹ Det specificerades också att makarna skulle vara "i sitt förhållande till varandra rättsligen likställda" – en tydlig indikation på att äktenskapet dessförinnan varit ett hierarkiskt förhållande inom vilket kvinnan varit juridiskt underordnad mannen.

Målsmanskapet kan följas många hundra år tillbaka i tiden, eftersom även den äldsta rikslagstiftningen ordnade den inomäktenskapliga hierarkin enligt principen att maken var målsman. I Magnus Erikssons landslag (MEL) av år 1350 stod det att en man skulle vara sin hustrus målsman när de hade bekräftat äktenskapet genom att ligga en natt tillsammans.² Därefter måste han "söka och svara" för henne, och det var även mannen som förväntades sköta hela hushållets egendom. I den omarbetade versionen av landslagen från år 1442, uppkallad efter den

1. Lagen gavs år 1929 men trädde i kraft den 1 januari 1930.

2. MEL, Äktenskapsbalken IX.

dåvarande regenten kung Kristoffer av Bayern, förblev föreskriften om makens målsmanskap nästintill oförändrad. Kung Kristoffers landslag (KrL) var sedan i kraft fram till den nya lagen av år 1734. I den lagen har de allra flesta föreskrifter om mannens och hustruns lagliga rättigheter fått en betydligt utförligare form, men i äktenskapsbalkens nionde paragraf kvarstår bestämmelserna om makens målsmanskap nästan ordagrant: ”Sedan man och qwinna sammanwigde äro, tå är han hennes rätte målsman, och äger söka och swara för henne.”³ De aspekter av kvinnors rättskapacitet som återkommer från mitten av 1300-talet fram till 1900-talets början är således processbehörigheten samt förvaltningsrätten till egendom, och det är knappast förvånande att målsmanskapet ofta betraktas som en historisk konstant.

Men även om målsmanskapet kan tyckas ha varit en oföränderlig ram för den inomäktenskapliga hierarkin har gifta kvinnors rättskapacitet, alltså förmåga att rättsligt ansvara för sina handlingar, varit allt annat än statisk och tidigare forskning har påvisat stora variationer över tid och rum.⁴ Syftet med den här uppsatsen är att belysa målsmanskapets allra tidigaste historia för att på så vis förklara den ambivalens som rådde beträffande kvinnors rättskapacitet, både i landslagen och i rättslig praxis. För detta måste vi förstå hur själva konceptet med en målsman för kvinnor kom in i rikslagstiftningen och varför MEL kom att få den utformning som den fick. Källorna är därmed huvudsakligen landskapslagarna – de regionala lagar som föregick MEL.⁵ I den föreliggande uppsatsen används begreppen ”målsmanskap” och

3. 1734 *Åhrs Lag*, Äktenskapsbalken IX.

4. Se till exempel Marja Taussi Sjöberg, *Rätten och kvinnorna. Från släktmakt till statsmakt i Sverige på 1500- och 1600-talet*, Studia historica Upsaliensia 187 (Stockholm 1996); Gudrun Andersson, *Tingets kvinnor och män. Genus som norm och strategi under 1600- och 1700-tal* (Uppsala 1998); Anu Lahtinen, *Anpassning, förhandling, motstånd. Kvinnliga aktörer i släkten Fleming 1470–1620* (Stockholm 2009); Maija Ojala, *Protection, Continuity, and Gender. Craft Trade Culture in the Baltic Sea Region* (Tampere 2014); Charlotte Cederbom, *The Legal Guardian and Married Women. Norms and Practice in the Swedish Realm 1350–1450* (Helsinki 2017); Charlotte Cederbom, *Married Women in Legal Practice. Agency and Norms in the Swedish Realm 1350–1450* (New York 2019).

5. Jag har huvudsakligen använt mig av Schlyters transkriberingar av lagtexterna. De flesta översättningarna stämmer dock överens med Holmbäck och Wessén. Se Carl Johan Schlyter, *Corpus iuris sueo-gotorum antiqui. Samling af Sweriges gamla lagar, på kongl. maj:ts nådigste befallning utgifven af d. H. S. Collin och d. C. J. Schlyter* (Stockholm 1827–1877); Åke Holmbäck & Elias Wessén, *Svenska landskapslagar. Tolkade och förklarade för nutidens svenskar* (Stockholm 1933–1946).

”målsmanssystem” för att beskriva större strukturer där en målsman för gifta kvinnor ingick, trots att det ingalunda rörde sig om en enda distinkt form av målsmanskap eller ett enhetligt målsmanssystem.

Landskapslagarnas plats i det medeltida Sverige

Det medeltida Sverige var indelat i lagsagor, vilka långt överensstämde med de moderna landskapen. I den norra delen av riket var Upplands lagsaga en av de viktigaste, omgiven av Västmanland i väst och Södermanland i söder. Dalarna och Värmland var egna lagsagor, även om de var glest befolkade, liksom Närke. I söder av det medeltida Sverige fanns tre betydande lagsagor: Öster- och Västergötland, samt Tiohärad. Det moderna landskapet Småland var, som namnet antyder, en sammanslagning av många olika små folkland. Av dessa hörde Varend, Njudung och Finnveden till Tiohärads lagsaga och de andra, till exempel Kind och Tjust, till Östergötland. Dalsland hörde till Västergötland. Hälsingland var den allra största av lagsagorna, och innefattade alla land norr om Ödmården, en stor skog som utgjorde gränsen mellan Gästrikland (som hörde till Uppland) och Hälsingland. När Finland införlivades med det svenska riket under slutet av 1200-talet och början av 1300-talet kom det att höra till Hälsingland. Lagsagorna var juridiska distrikt som alla hade en egen lokalt förankrad lagman och en egen lag. Dessa så kallade landskapslagar hör till den äldsta lagstiftningen som finns bevarad för Sveriges (och därmed också Finlands) del.

Även om landskapslagarna med stor sannolikhet i mycket speglar en betydligt äldre rätt, är de kodifierade vid slutet av 1200-talet och början av 1300-talet. I jämförelse med de nordiska grannländerna är det mycket sent: Danmarks första lagar kodifierades redan i slutet av 1100-talet och de norska senast i början av samma århundrade. Forskningen har i flera decennier försökt utröna vad i lagarna som återger en äldre, så att säga, inhemsk rättstradition och vad som är traderat utifrån. Elsa Sjöholm menade i sin *Sveriges medeltidslagar* år 1988 att lagarna i princip i sin helhet skulle vara baserade på utländsk rätt, vilket stod i motsättning till det sena 1800-talets och tidiga 1900-talets sökande efter en germansk ”urrätt”.⁶ Sjöholm fick massiv kritik för sin framställning, men modern rättshistorisk forskning ger henne åtminstone

6. Elsa Sjöholm, *Sveriges medeltidslagar. Europeisk rättstradition i politisk omvandling*, Rättshistoriskt bibliotek 41 (Stockholm 1988).

delvis rätt i att utomsvensk rätt, till exempel romersk, har påverkat de svenska medeltidslagarna i betydligt större utsträckning än vad som länge antogs.⁷

Texten i landskapslagarna består således av flera lager, där vissa delar är äldre folklig rätt och andra delar kan sägas representera lagstiftarnas filosofi snarare än folkets praktik. Liksom nutida lagar är landskapslagarna indelade i balkar, och dessa är i sin tur indelade i paragrafer kallade flockar.

De svenska landskapslagarna indelas på stilistisk grund vanligtvis i två grupper – Göotalagar och Svealagar. Göotalagarna består av lagarna i de dåtida södra lagsagorna: Västgöotalagen, Östgöotalagen och Tiohäradslagen. Västgöotalagen och Östgöotalagen (ÖgL) finns bevarade – den förstnämnda rent av i en äldre (ÄVgL) och en yngre (YVgL) redaktion – medan endast kyrkobalken finns bevarad av Tiohäradslagen (TL). Till den här gruppen räknas också i allmänhet Gutalagen som gällde på Gotland, men Gotland var ingen egen lagsaga, utan en helt självständig juridisk och administrativ enhet. På grund av den särställning Gotland hade under den tid ön var en del av det svenska riket, och inte minst eftersom ön under största delen av medeltiden inte ens hörde till riket, har Gutalagen utelämnats i den här studien. Svealagarna består av lagarna i de norra och östra lagsagorna: Upplandslagen (UL), Västmannalagen (VL), Hälsingelagen (HL), Dalalagen⁸ (DL) och Södermannalagen (SL). Svealagarna har starka kungliga influenser och anses på grund av sina respektive tillkomstdatum samt inbördes likheter vara baserade på Upplandslagen.⁹ Äldre Västgöotalagen tros härstamma från cirka 1220 och är den äldsta lagen av alla Sveriges

-
7. Se till exempel Ditlev Tamm, 'How Nordic are the Nordic medieval laws', Ditlev Tamm & Helle Vogt (eds.), *How Nordic are the Nordic Medieval Laws?* (Copenhagen 2005). För kritiken, se till exempel debatten med Thomas Lindkvist, 'Svar till Elsa Sjöholm', *Historisk tidskrift* 110 (1990), s. 558–559, samt dennes recension av avhandlingen. Även Heikki Ylikangas har recenserat Sjöholms bok (i *Historisk Tidskrift för Finland* 1988:4, s. 660–662), varpå Sjöholm svarade i samma tidskrift (1991:1, s. 136–139).
 8. Det råder fortfarande tveksamheter kring var den här lagen faktiskt gällde och således vad dess rätta namn borde vara. Se till exempel Åke Holmbäck & Elias Wessén, *Svenska landskapslagar tolkade och förklarade för nutidens svenskar 2. Dalalagen och Västmannalagen* (Stockholm 1936), s. XIII–XIX; Sjöholm, *Sveriges medeltidslagar*, s. 321–329.
 9. Åke Holmbäck & Elias Wessén, *Magnus Erikssons Landslag i nusvensk tolkning*, Rätts-historiskt bibliotek 6 (Stockholm 1962), s. XV.

medeltidslagar.¹⁰ Vad gäller kvinnors rättsliga kapacitet skiljer den sig väsentligt från de andra, vilket jag återkommer till.

Beklämmande lite är känt om hur lagarna användes i praktiken, och därmed är det svårt att kontextualisera dem. Det är i nuläget fortfarande oklart hur de lagtexter som överlevt relaterar till den verksamhet som faktiskt bedrevs vid tingen. Ting skulle hållas fyra gånger per år i varje lagsaga under lagmannens överinseende. Lagsagorna var sedan indelade i mindre enheter, som kallades häraden eller hundare. Dessa hade egna tingsplatser där ting hölls betydligt oftare – möjligen varje vecka.¹¹ På tingen avgjordes dispyter, och brottslingar fick sina domar. Dock var de förmodligen i ännu större utsträckning en plats där saker av gemensam natur kunde avhandlas, exempelvis frågor rörande beskattning och gränsdragningar.

Lagmannen har tidigare förståtts som innehavare av uppdraget att läsa upp lagen för tingsmenigheten, och lagläsare fanns åtminstone under 1500- och 1600-talen då det var en officiell position. På Island kallades alltingets ordförande för lagsagoman, eftersom det var hans uppgift att recitera lagen. Hur det i praktiken har gått till på svenska ting är okänt, men oavsett så torde två saker vara helt säkra. För det första var lagmannens position mycket betydande, även om den under landskapslagarnas tid inte var en ärfvlig sådan – lagmannen skulle vara en bondeson som menigheten valt.¹² För det andra torde närvaro vid tingen ha utgjort den medeltida människans enda kontakt med lagens föreskrifter. Det betyder att bara de som hade tillgång till tingen kan tänkas ha haft kunskap om vad som stipulerades i lagen.¹³ I *Sveriges medeltid* skriver Lindkvist och Ågren att "[a]lla fria män bosatta inom

10. Den äldsta bevarade handskriften är från cirka 1250, men fragmentarisk. Den äldsta bevarade fullständiga handskriften torde ha tillkommit under 1280-talet. Se Göran Inger, *Svensk rättshistoria* (Malmö 1997), s. 14; Sjöholm, *Sveriges medeltidslagar*, s. 90–91.

11. Inger, *Svensk rättshistoria*, s. 18, 44–47.

12. *Ibid.*, s. 45–46.

13. Utgående ifrån engelska förhållanden diskuterar Anthony Musson (*Medieval Law in Context. The Growth of Legal Consciousness from Magna Carta to the Peasant's Revolt* [Manchester & New York 2001]) framväxten av ett "juridiskt medvetande" hos befolkningen. Han framhåller att det i själva samhällsstrukturen fanns en juridisk kontext som folk, även i samhällets lägsta skikt, kände till och att uppläsandet av exempelvis statuter på torg och marknadsplatser bidrog. Det är rimligt att anta att detsamma gällde i det medeltida Sverige, men det motsäger inte att tingsnärvaron var avgörande.

området hade rättighet att sluta upp” men också att ”kvinnor, trälar, leghjon och annat löst folk” var uteslutna.¹⁴

Jag har tidigare diskuterat kvinnors närvaro vid tingen i praktiken under tidsperioden 1350–1450 och konstaterat att kvinnor inte bara kunde närvara utan också aktivt delta i de rättsliga processerna och ritualerna.¹⁵ För kvinnors kännedom om lagens påbud torde det ha varit avgörande att de kunde vara en del av tingsmenigheten. Trots att lagstiftarna och alla personer med officiella uppdrag i det juridiska systemet var män finns det alltså skäl att anta att kvinnor kände till sin juridiska position – vilken denna sedan än var.

Makens juridiska ansvar för hustrun har poängterats i tidigare forskning och hustruns kapacitet att själv utföra rättsliga handlingar har starkt ifrågasatts. Maria Sjöberg har till exempel i sin mycket betydelsefulla artikel ”Kvinnans sociala underordning – en problematisk historia” (1997) påpekat att kvinnans omyndighet och avsaknad av juridiska rättigheter var en förutsättning för ”[g]iftermålens samhällsfunktion i det äldre samhället”, eftersom giftermål inte var en fråga för individen utan en samhällsfråga med många iblandade parter.¹⁶ Göran Inger hävdar i *Svensk rättshistoria* att kvinnan under medeltiden var omyndig och att endast änkorna kunde uppnå myndighet.¹⁷

Att maken var den gifta kvinnans målsman och att hon inte hade samma rättskapacitet som honom torde det knappast råda några tvivel om. Däremot råder det avgörande meningsskiljaktigheter kring vad det egentligen innebar att vara målsman samt inte minst vilken effekt målsmanskapet hade på kvinnans rättskapacitet. Som en del av detta har den betydande diskrepansen mellan lagens förordnande om målsmanskap samt kvinnans juridiska handlingsutrymme i praktiken uppmärksamrats i forskningen de senaste decennierna. Flera forskare på både medeltid och tidigmodern tid har konstaterat att de befogenheter som hustrur enligt lagen troligen hade vida överskreds i praktiken.¹⁸

14. Thomas Lindkvist & Kurt Ågren, *Sveriges medeltid* (Stockholm 1999), s. 15.

15. Cederbom, *The Legal Guardian and Married Women*, s. 138–149.

16. Maria Sjöberg, ’Kvinnans sociala underordning – en problematisk historia’, *Scandia* 63 (1997:2), s. 165.

17. Inger, *Svensk rättshistoria*, s. 21.

18. Andersson, *Tingets kvinnor och män*; Cederbom, *The Legal Guardian and Married Women*; Lahtinen, *Anpassning, förhandling, motstånd*; Taussi Sjöberg, *Rätten och kvinnorna*; Raisa Maria Toivo, *Witchcraft and Gender in Early Modern Society. Finland and the Wider European Experience* (Aldershot 2008).

De senaste åren har flera forskare dessutom påpekat att gifta kvinnor på medeltiden inte var omyndiga trots att de hade en målsman. Utgående ifrån MEL konstaterar Johanna Andersson Raeder att kvinnan blev myndig när hon gifte sig men också att ”kvinnors myndighet [inte] innebar [...] detsamma som mäns myndighet då den gifta kvinnan stod under sin makes målsmanskap”.¹⁹ I egenskap av målsman skulle maken vara juridiskt och ekonomiskt ansvarig för hustrun. Myndigheten spelade enligt Andersson Raeder dock en viktig roll, för den gjorde att kvinnan kunde ta över ansvaret som hushållets föreståndare om mannen var frånvarande. Gudrun Andersson Lennström ser i stället positionen som målsman som en del av, men inte synonymt med, ett förmyndarskap. ”Att vara målsman över någon innebär att föra dennes talan, särskilt inför domstol”, menar Andersson Lennström, som fortsätter med att konstatera att begreppet inte får ”förväxlas med förmyndarskap, vilket innefattar att handha omyndigs egendom, sköta dennes angelägenheter samt just att vara dennes målsman”. Inte heller Andersson Lennström anser att kvinnan var omyndig och framhåller att ”[m]yndighetsbegreppet måste nyanseras”.²⁰

Målsmanskapets ursprung

Trots att målsmanskapet ofta används som förklaringsmodell beträffande både mäns vidsträckt myndighet och kvinnors begränsade rättskapacitet samt inte minst den inomäktenskapliga hierarkin, har målsmanskapets medeltida historia blivit tämligen styvmoderligt behandlad. I min doktorsavhandling från år 2017 kontrasterade jag lagens föreskrifter mot rättspraxis för de första hundra åren MEL var i bruk. Utgående från detta drog jag slutsatsen att kvinnors rättskapacitet inte var beroende av målsmanskapet och att det inte fanns något enhetligt, riksomfattande målsmanssystem över gifta kvinnor åtminstone fram till mitten av 1400-talet.²¹ Jag framhöll också de betydande regionala skillnader som fanns i praxis mellan de nordöstra och de sydvästra

19. Johanna Andersson Raeder, *Hellre hustru än änka. Äktenskapets ekonomiska betydelse för frälsekvinnor i senmedeltidens Sverige* (Stockholm 2011), s. 54.

20. Gudrun Andersson Lennström, 'Makt och myndighet. Kring 1686 års lagkommission och kvinnans vardagsmakt', Gudrun Andersson & Marie Lennersand (red.), *Sprickor i muren. Funktion och dysfunktion i det stormaktstida rättssystemet* (Uppsala 1994), s. 5–6.

21. Cederbom, *The Legal Guardian and Married Women*.

delarna av riket samt visade på en ambivalens i lagtexten beträffande gifta kvinnors status.

Ytterligare en doktorsavhandling på ämnet är politikern och juristen Johannes Hellners *Hustrus förmåga af rättshandlingar efter svensk förmögenhetsrätt* från år 1895. Hellner behandlar gifta kvinnors rättskapacitet från den äldsta lagstiftningen och framåt utgående från hennes möjligheter att förvalta egendom. Hellner går förvisso tillbaka till tiden före rikslagstiftningen, men utläggningarna kring landskapslagarnas målsmanskap är förhållandevis begränsade. I stället är det Ernst Estlander, även han politiskt aktiv juris doktor, som hittills ägnat målsmanskapet i landskapslagarna mest möda. I slutet av 1800-talet skrev han en serie artiklar under rubriken ”Studier i äldre svensk förmyndersskapsrätt”. I den första artikeln behandlar Estlander landskapslagarna och ansluter sig huvudsakligen till Hellners tanke om att det inte var på grund av sitt kön som kvinnan var omyndig, utan som en effekt av den makt som hushållsföreståndaren hade. Estlander vill med sin beskrivning förankra målsmanskapet i en rätt som är ännu äldre än landskapslagarna och finner upphovet i den germanska urrätten – folkrätterna. Han beskriver ett ättesamhälle där ättens överhuvud hade den absoluta makten över dess medlemmar, och hänvisar också till den romerska rättens *patria potestas* – en rättsuppfattning enligt vilken fadern inte bara var rättsligt ansvarig för sin familj gentemot utomstående, utan också hade dömande makt.

Anu Pylkkänen menar att målsmanskapet på medeltiden uppkom ur ett behov av att skydda en släkts individuella medlemmar. De centrala aspekterna var, enligt Pylkkänen, att bevara släktens jordegendomar och att bibehålla balansen mellan olika släkter. I ett sådant samhälle var individens behov underordnade kollektivet.²² Ernst Estlander börjar sin framställning med att diskutera just ättens makt och tar avstamp i riksarkivarie Johan Jakob Nordströms *Bidrag till den svenska samhällsförfattningens historia* från 1839. Nordström menar nämligen att släkterna var juridiskt slutna helheter och framhäver, liksom Pylkkänen över 150 år senare, släktens överordnande intressen.²³ Nordström kny-

22. Anu Pylkkänen, 'Holhouksen historiaa. Edusmiehydestä huoltoon', Pia Letto-Vanamo (toim.), *Suomen oikeushistorian pääpiirteet. Sukuvallasta moderniin oikeuteen* (Helsinki 1991), s. 98.

23. Johan Jakob Nordström, *Bidrag till den svenska samhällsförfattningens historia* (Helsingfors 1839).

ter utformningen av flera viktiga juridiska institut, såsom bördsrätten, arvsrätten och målsmanskapet, till detta ättesamhälles struktur. Estlander, å sin sida, menar att målsmanskapet uppkom just på grund av att det förhistoriska ättesamhället hade förändrats. Det behov av skydd som fanns när ätterna fortfarande levde som halvt nomadiska krigarklaner upphörde i samband med bofastheten och jordägandets primas.²⁴

Modern medeltidsforskning har i allt väsentligt frånsagt sig tanken på ett ättesamhälle av den sort som både Nordström och Estlander – och för övrigt även Hellner – beskriver, och därmed är det inte heller möjligt att söka målsmanskapets upphov i en sådan samhällsstruktur. Det utesluter emellertid inte att de centrala aspekter Pylkkänen framhåller vad gäller släktens jordegendomar och det individuella behovet av skydd som en generell princip är rimliga.²⁵ Det beskriver förutsättningarna för målsmannen, men det sätter inte ramarna för vem som behövde målsman.

Någon form av förmyndarskap över kvinnor var en intrikat del av flera andra tidiga rättssystem. Enligt engelsk *common law* skulle en gift kvinna vara under *couverture*, ett uttryck som kommer från att täcka något. Hennes person uppgick vid giftermålet i makens, och hon upphörde inför lagen att vara en egen person med individuella rättigheter. Det fanns förvisso betydande skillnader i praktiken, och systemet tycks inte ha varit fullt lika täckande som lagen låter förstå.²⁶ Kvinnor kunde likväl i rättsprotokoll hänvisa till sin ställning som hustru under *couverture* som ett argument för att de inte kunde äga något, vilket talar för systemets betydelse men också för kvinnors kännedom om sin position.²⁷ I romersk rätt var det hufvaden som hade den absoluta makten över hushållet – *patria potestas* – och i medeltida rätt i flera italienska

24. Ernst Estlander, 'Studier i äldre svensk förmynderskapsrätt', *Tidskrift, utgifven af Juridiska föreningen i Finland* 1897, s. 353–355.

25. Även till exempel Ann Ighe ('Replacing the father – representing the child. A few notes on the European history of guardianship', Grethe Jacobsen et al. (eds.), *Less Favoured – More Favoured. Proceeding from a Conference on Gender in European Legal History, 12–19th Centuries* [Copenhagen 2005]) framhäver behovet av beskydd som en grundprincip för målsmanskapet.

26. Se till exempel Amy Louise Eriksson, *Women and Property in Early Modern England* (London 1993).

27. Se till exempel Alexandra Shepard, 'The worth of married women in the English church courts, c. 1550–1730', Cordelia Beattie & Matthew Frank Stevens (eds.), *Married Women and the Law in Premodern Northwest Europe* (Woodbridge 2013).

städer stod kvinnor under *mundualdus*, vilket var en form av vittgående genusspecifikt förmyndarskap.²⁸ Den äldre *Volkrecht* eller den germanska urrätten som Estlander hänvisar till har förvisso ingen plats i modern forskning och kan därför inte utgöra grund för det svenska målsmanskapet, men även i äldre ”germansk” rätt förekom ett manligt förmyndarskap över kvinnor, i allmänhet kallad *Mynd*. Själva ordet *Mynd* kan säkert, precis som Estlander föreslår, knytas till de svenska orden för myndighet och förmyndarskap.²⁹

Att medeltida svensk lag föreskrev målsmanskap över kvinnor är således i linje med principerna på kontinenten. Men varför skulle en kvinna behöva en målsman? Äldre forskning framhåller gärna kvinnans gudagivna oförstånd, men både Hellner och Estlander motsätter sig den slutsatsen. Hellner beskriver den förändring som målsmansbegreppet genomgick på 1600-talet. Vad beträffar lagstiftningen var 1600-talet en oerhört dynamisk tid, då instiftandet av hovrätter (till exempel Svea hovrätt 1614 och Åbo hovrätt 1623) och professionaliseringen av rättssystemet skapade nya behov av och möjligheter till enhetlighet och kontroll uppifrån. Hellner menar att målsmannen i den här brytningstiden fick en annan konnotation ”som bär tydliga spår af inverkan från främmande rätt”, där hustruns kapacitet kom att begränsas på grund av hennes kön.³⁰ Hon ansågs ”ej vara egnad att bedöma, hvad som för henne är fördelaktigt eller icke; derfor behöfver hon, liksom barnen, en målsman, som förvaltar hennes gods, och hennes beslut om sin egendom blifva ej rättsligt gällande, om ej målsmannen deltagar i desamma”.³¹ Enligt Hellner ställde den medeltida lagstiftningen mannen som ansvarig för alla i huset, inklusive hustrun, på grund av att han var hushållsföreståndare. Hustruns rättigheter begränsades sålunda eftersom hon annars konkurrerade med maken – inte för att hon på grund av sitt kön ansågs inkapabel.

Estlander lyfter fram ”omständigheten att kvinna på grund af sitt kön var utesluten från det offentliga och hänvisad till familjen och

28. För studier av *mundualdus*, se exempelvis Thomas Kuehn, *Law, Family and Women. Toward a Legal Anthropology of Renaissance Italy* (Chicago and London 1994).

29. Ordet kan också knytas till *mundualdus*. Se Mia Korpiola, *Between Betrothal and Bedding. Marriage Formation in Sweden 1200–1600* (Leiden & Boston 2009), s. 29.

30. Johannes Hellner, *Hustrus förmåga af rättshandlingar efter svensk förmögenhetsrätt* (Lund 1895), s. 50.

31. *Ibid.*, s. 50.

den husliga värksamheten” som den huvudsakliga orsaken till varför kvinnan behövde en förmyndare. Estlander menar att man inte frånkände ”kvinna mogenhet i omdöme ej heller viljeförmåga, och detta var således ej motivet till hennes ställande under förmyndarskap” och fortsätter med att konstatera att eftersom lagen endast skyddade och tingen endast godkände fria män var kvinnan utestängd.

Både Hellner och Estlander var verksamma i en tid långt innan genushistorien hade skapat analytiska verktyg för att beskriva historiska maktförhållanden mellan könen, och flera av deras utgångspunkter har av senare forskning visats vara felaktiga. Till exempel har modern forskning visat att dikotomin privat/offentlig är anakronistisk vad medeltiden beträffar samt att kvinnor också inkluderades som subjekt i lagarna.³² Dessutom var kvinnor ofta förekommande på tingen.³³ Att målsmanskapet hade nära samband med positionen som hushållsföreståndare är dock en tanke som återkommer i modern forskning. Ann Ighe menar till exempel i sin doktorsavhandling att maken var den som förutsattes vara hushållsföreståndare och därmed också målsman samt att positionen som hushållsföreståndare inte gick att dela på flera. Om mannen inte var tillgänglig som hushållsföreståndare föll det ansvaret på hustrun.³⁴ Anu Pylkkänen föreslår att syftet med målsmanssystemet var att skydda kvinnor eftersom de var en viktig tillgång för mannen och inte kunde offras.³⁵ Jag menar att man måste gå tillbaka till landskapslagarna för att förstå både målsmannen och kvinnans rättskapacitet och framför allt för att kunna rekonstruera en trovärdig utvecklingslinje.

Målsmannen och barnen

Även under medeltiden stod barn under målsmanskap, och trots att fokus i den föreliggande uppsatsen är på målsmanskapet i förhållande till äktenskapet och hustrun, är det strängt taget nödvändigt att ta

32. Christine Ekholst, *För varje brottsling ett straff. Föreställningar om kön i de svenska medeltidslagarna* (Stockholm 2009); Cederbom, *The Legal Guardian and Married Women*.

33. Cederbom, *The Legal Guardian and Married Women*, s. 139–149.

34. Ann Ighe, *I faderns ställe. Genus, ekonomisk förändring och den svenska förmyndarinstitutionen ca 1700–1800* (Göteborg 2007).

35. Anu Pylkkänen, *Puoli vuodetta, lukot ja avaimet. Nainen ja maalaistalous oikeuskäytännön valossa 1660–1710* (Helsinki 1990).

barnen i beaktande för att få en helhetsbild. Det som särskilde målsmanskapet över kvinnor kan klarläggas först när vi vet i vilket skede ett barn hade förutsättningar att inte längre behöva en målsman. Alla minderåriga oavsett kön hade en målsman. Den moderna betydelsen av ordet ”målsman” är en person ansvarig för ett barn, vilket enligt nuvarande lagstiftning är varje person under 18 år.³⁶

I de medeltida lagarna skiljer man i allmänhet på barnen utifrån genus. En flicka var en *iumfrw* och en pojke en *overmagha*. Det sistnämnda ordet är enligt *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid* sammansatt av ordet ”förmåga” (fsv. *formagha*) och det privativa prefixet o-.³⁷ Medan mannen var omyndig för att han saknade förmåga var en kvinna omyndig för att hon var gift.

I MEL ges de mest ingående beskrivningarna av när ett barn blev myndigt i samband med beskrivningar av bördsrätten. ”År bördsmän overmagha, har han dag, natt och år sedan han är femton år gammal. År jungfru bördsmän har hon samma dag efter det att hon är gift.”³⁸ I det här hänseendet likställs alltså en gift kvinna med en myndig man i MEL. Bördsrätten var en betydelsefull del av medeltida äganderättsliga förbehåll, i och med att den som hade bördsrätt till egendom alltid skulle erbjudas att köpa egendomen innan den fick bjudas till andra.³⁹ I lagen fanns det också föreskrifter rörande vad som hände om personen som hade bördsrätt inte hade möjlighet att utnyttja den, till exempel för att hen var utomlands eller omyndig.

Flera moderna forskare har tagit upp frågan om vad flickans myndighet egentligen innebar, men en minst lika relevant fråga är vad pojkens myndighet innebar. Om målsmannens uppgift var att handha myndlingens egendom samt representera myndlingen i rättsfall är det tämligen enkelt att tänka sig att en kvinna sedan hon blivit gift antingen själv eller via sin man fick sakerna skötta, men hur arrangerades det i praktiken för en femtonårig son som fortfarande bodde hemma?

36. Straffmyndighet uppnås emellertid vid fyllda 15 år och brott begångna innan dess är inte fall för domstolen utan för barnskyddet. I Finland döms förbrytare som är straffbara men omyndiga (alltså i åldern 15–17 år) i allmänhet till mildare straff enligt riktlinjen att påföljden utgör 75 procent av en myndigs påföljd. Däremot har även den som inte är straffmyndig skadeståndsskyldighet. Även modern myndighet är således villkorad.

37. *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid*, sökord: umagi.

38. MEL, Eghnobalken VIII: ”Ær byrþaman ouormaghi, haui han dagh nat ok aar siþan han ær fæmtan ara gamal. Ær iumfru byrþaman, haui hon sama dagh æfter þet hon gift ær.”

39. Inger, *Svensk rättshistoria*, s. 35.

Eftersom Estlander placerar målsmanskapet i en kontext liknande *patria potestas* blir hans slutsats att även myndiga söner förblev under faderns målsmanskap, men att de hade ett straffrättsligt ansvar som den omyndige saknade. Först efter att sonen inte längre bodde hemma, utan hade ett eget hushåll, upphörde han att höra till sin faders. Det är ett förhållande som i så fall vore mycket snarligt dotterns, som ju i och med giftermålet flyttade till ett nytt hushåll. Nordström menar å sin sida att den äldsta rätten inte skilde på en ”civil och criminel myndighets ålder”, utan att den femtonårige ynglingen inte bara hade full rätt till sin egendom utan också var helt straffmyndig.⁴⁰

Lagarna är i den här frågan synnerligen knapphändiga, och de slutsatser Estlander drar grundar sig inte bara på förutsättningen att hushållet utgjorde en juridisk enhet för vilken mannen ansvarade, utan också på belägg från landskapslagar som inte tillhörde det medeltida svenska riket, nämligen Gutalagen och Skånelagen. Hans slutsatser är alltså inte grundade på svensk medeltidsrätt och man bör ifrågasätta huruvida de går att applicera på svenska förhållanden. Estlander lyfter dock fram ett exempel ur de så kallade Lydekini excerpter, vilka tillhör västgötsk lag:

En bondeson, ogift ur gården som tagit varken fäderne eller möderne, och bryter edsöret – hans far kan inte skyllas utan den som gör gärningen ska fly landet. Bryter han en annan lag bötar hans far för honom lagliga böter.⁴¹

En far var således personligen ansvarig för sonens delikt så länge sonen var ogift och bodde hemma i oskiftat bo, men om sonen bröt mot edsöret och skulle drivas i landsflykt var det sonen själv som skulle ta straffet.

Två saker är värda att notera, varav den första är att kvinnor enligt edsöresbalken i MEL inte kunde göras fredlösa och därför inte kunde bryta edsöret.⁴² Även om synen på sonens ansvar i den ovanstående flocken är slående lik synen på kvinnors rättskapacitet i det att fadern skulle ta straffet för en ogift, hemmaboende dotter, förväntades kvinnor inte kunna bryta edsöret alls. Den andra är att Estlander använ-

40. Nordström, *Bidrag till den svenska samhällsförfattningens historia*, s. 101–102.

41. Lydekini excerpter 83: ”En bondä sun vgiftir af garþe oc takit hwarte faþerne eller möþerne bryter ezörä eig ma firi faþer hans skylflä vtän han sum garþerne görþe flyi land. brytir han annur laghä bruth böte faþir firi han laghä böte.”

42. MEL, Edsöresbalken XXXII; Cederbom, *The Legal Guardian and Married Women*, s. 62; Ekholst, *För varje brottsling ett straff*, s. 64–65.

der paragrafen som belägg för situationen i Västergötland. Lydekini excerpter hör förvisso till västgötsk rätt, men exakt hur är inte klarlagt.⁴³ Flocken som sådan ingår alltså inte i någon känd lagbok – mer sannolikt tycks i så fall vara att den medvetet har uteslutits av lagstiftarna.⁴⁴ Den lysning på tinget en fader skulle göra för att sonen skulle emanciperas, och som Estlander diskuterar, har ingen motsvarighet i bevarad svensk lag.⁴⁵

Vad gäller de svenska landskapslagarna är det egentligen bara Östgötalagen som tar upp frågan om målsmannens juridiska ansvar i någon större utsträckning. I ärvdabalken står det att sonen så snart han var gift skulle få den jord som tillkom honom, men samma sak gällde till exempel om fadern gifte om sig. Det här antyder att hela familjens, eller möjligen släktens, rätt till sina beskärda arvedelar var den avgörande faktorn, snarare än att sonen skulle ha emanciperats.⁴⁶ Även beträffande hur ett dråp skulle sonas var de olika familjemedlemmarnas arvedelar avgörande. När ”dråparens bo skiftas” måste först hustruns del av boet räknas bort. Om barnen sade ”sig vara lagligen skiftade från sin far före han gjorde gärningen” var barnen tvungna att med ed bevisa att de haft ett laga skifte och att deras egendom alltså inte tillhörde fadern och kunde användas som betalning.⁴⁷ Om det var sonen som hade begått brottet måste fadern bevisa sig vara laga skild från denne för att inte personligen vara ansvarig för brottet. Fadern skulle då ge sonen en gård som gick att bruka, eller (om han inte hade en sådan) ge honom boskap som kunde användas för jordbruk för att vara juridiskt

-
43. Göran B. Nilsson är den som under senare tid mest ingående har studerat Lydekini excerpter och den Yngre Västgötalagen. Han menar att Lydekini excerpter är en sammanställning av anteckningar från en lagkommission, skapade av en klerk vid namn Laurentius i Skara och att en mer korrekt benämning vore *Laurentius bok*. Denna tänkta lagkommission arbetade enligt Nilsson med en ny utgåva av Västgötalagen, någon gång i slutet av 1200-talet eller början av 1300-talet. Se Göran B. Nilsson, *Nytt ljus över Yngre Västgötalagen. Den bestickande teorin om en medeltida lagstiftningsprocess*, Rättshistoriskt bibliotek 69 (Stockholm 2012).
44. Om Nilsson har rätt i sitt, synnerligen välgrundade, antagande att Lydekini excerpter faktiskt är spåren av lagredigering torde paragrafförslaget ha valts bort eftersom den inte återfinns i Yngre Västgötalagen. Av de 151 paragraferna har samtliga av de 65 första motsvarigheter i YVgL, men endast en fjärdedel av de resterande.
45. Estlander, *Studier i äldre svensk förmynderskapsrätt*, s. 367, diskuterar det utifrån Skånelagen.
46. ÖgL, Ärvdabalken IX.
47. Ibid. IX. På fornsvenska lyder citaten ”drapara bo skiptas” och ”sik uara laghskipt uipær faþur sin för æn han þa gærþ giorþe”.

åtskild från honom.⁴⁸ Enligt Östgötalagen var det alltså boskiftet snarare än myndighetsåldern som avgjorde det straffrättsliga ansvaret.⁴⁹

Enligt MEL blev kvinnor myndiga när de ingick äktenskap, men något sådant nämns inte i Götalagarna. I Äldre Västgötalagen står det att ”konae aer ovormaghi”, vilket inte ger något tolkningsutrymme beträffande kvinnors omyndighet.⁵⁰ Ingenting tyder på att kvinnor skulle ha uppnått ens någon form av partiell myndighet i och med äktenskapet. I stället fördes ansvaret för kvinnan över på maken som blev den nya målsmannen vid giftermålet. Det är också intressant att ordet *overmaghi* i Äldre Västgötalagen även syftade på en kvinna. I Östgötalagen är *overmaghe* alltid en manlig minderårig.

Vi ser således i Götalagarna en mycket stark fadersmakt som passar väl in i narrativet om ett husbondevälde där hushållets alla medlemmar måste rätta sig efter faderns myndighet. Men liknande föreskrifter saknas helt i Svealagarna. I dem är det i stället åldern som är avgörande, och den som hade fyllt femton (tolv enligt Hälsingelagen) räknades som myndig.⁵¹ Den enda av Svealagarna som tar upp målsmannens straffrättsliga ansvar för en myndling är Södermannalagen. I manhelgdsbalken, alltså den balk som behandlade fria mäns rättsskydd, stadgades att: ”Dræper en *owormaghi* en man [...] ska det dråpet bötas med vådabot. Vill *owormagha* målsman neka det då ska han sökas.”⁵²

Om en minderårig dräpte en man skulle det alltså bötas för som om det vore en olycka och om den minderårigas målsman ville neka till brottet skulle målsmannen ställas inför rätta. Att målsmannen personligen hölls ansvarig tycks snarare ha varit beroende av huruvida målsmannen ville hävda sin myndlings oskuld och därmed tvingas till ed – något en omyndig inte kunde ta. Vidare specificeras det i samma flock vem som var minderårig: ”*Owormaghi* heter den som är yngre än 15 år. Nu säger en att den är *owormagha* och annan ej. Tolv män ska det veta och rannsaka hans ålder med sin ed.”⁵³

48. Ibid. V.

49. Pylkkänen, *Puoli vuodetta*, s. 78–79.

50. ÄVgL, Tjuvabalken V.

51. Pylkkänen, *Puoli vuodetta*, s. 78.

52. SL, Manhelgdsbalken XVIII: ”Dræper *owormaghi* man [...] bötis þæt drap ater mæþ wapa botum. Will *owormagha* malsman þæt drap dyliaë söke þa hin in til hans.”

53. Ibid. XVIII: ”*Owormaghi* heter þen yngre ær æn XV ara. Nu sigher annær *owormagha* wara oc annær ei. XII mæn sculu þæt wita oc ranssaka alder hans mæþ sinum eþe.”

Rådde det tveksamheter kring huruvida dråparen var minderårig eller ej skulle alltså en tolvmannaed vittna i frågan. Medan Göotalagarna och MEL skiljer på en flicka (*iumfru*) och en pojke (*overmagha*) görs ingen sådan åtskillnad i Svealagarna. I stället tycks *overmagha* användas som ett könsneutralt begrepp. Det exemplifieras dels i den ovan återgivna flocken som specificerar vem som var *overmagha*, dels i till exempel kyrkobalken i Upplandslagen enligt följande: ”Nu rör en mogen man eller kvinna vid fontkaret, bötar sex öre. [...] gör en *owormaghi* så är det saklöst.”⁵⁴ En myndig man eller kvinna som rörde vid dopfunten skulle således böta sex öre, men en minderårigs handling var saklös.

Vid vilken tidpunkt man blev myndig berodde alltså i stor utsträckning på var i Sverige man bodde. Generellt gällde femton år, men det fanns undantag. I Hälsinge lagsaga, inklusive Finland, gällde tolv år, och i Östgöta och Västgöta lagsagor var myndigheten som inträdde för femtonåriga pojkar starkt kringskuren, medan den för femtonåriga flickor inte tycks ha funnits alls. De här betydande skillnaderna avspeglas, som vi snart ska se, även i vuxna kvinnors rättskapacitet och förhållande till målsmanskapet.

Specifikationen av den inomäktenskapliga hierarkin

Det genusspecifika målsmanskap som gifta kvinnor ska ha levt under har ansetts definiera den inomäktenskapliga hierarkin. Denna uppfattning baserar sig främst på äktenskapsbalkens nionde flock i MEL, vilken kom att överleva från mitten av 1300-talet hela vägen fram till och med 1734 års lag. Där står det: ”Nu sedan man och hustru är gifta, då de har legat tillsammans i säng en natt, då är han hennes rätta målsman och ska söka och svara för henne. Då ska han ge henne morgongåva.”⁵⁵

Den därpå följande flocken (X) rör hur morgongåvan skulle ges och hur den graderades utifrån makens sociala status. Morgongåvan skulle fungera som änkepension utifall att maken dog först, och den räknades som hustruns separata egendom. Flocken före, den åttonde, är en lång utläggning om hur stora festligheter som var tillåtna att ordna i samband med bland annat bröllop. På så vis utgör flock nio en

54. UL, Kyrkobalken XIV: ”Nu takær moghæendi man ællr konæ hand i fontkar böte sæx öre. [...] giör owormaghi swa wæri saklöst.”

55. MEL, Äktenskapsbalken IX: ”Nu siþan bonde ok husfru gift æru, þa þe haua naat i siæng saman lighat, þa ær han henna rætter malsman, ok ægher sökia ok suara for hona; þa skal henne morghongauo giua.”

del av en serie flockar som i relativt kronologisk ordning redogör för hur ett bröllop skulle gå till och den bör förstås i det sammanhanget.

Ingen av landskapslagarna har en motsvarande flock, och därför är det inte svårt att dra slutsatsen att det var på initiativ från lagstiftarna som äktenskapsbalken kom att få den utformning den fick. Att maken skulle vara hustruns målsman och den inomäktenskapliga hierarki detta förutsatte var en norm som understöddes av den lagstiftande eliten vid mitten av 1300-talet. I landskapslagarna ser man dock betydande skillnader mellan hur äktenskapet, målsmannen och det hierarkiska förhållandet mellan makarna förväntades se ut, och de korrelerar med synen på myndighet för barn.

Av Svealagarna är det tydligt Upplandslagen som har använts som förlaga för de övriga. Hälsingelagen är nästan identisk med Upplandslagen och tillsammans var de gällande lagstiftning i en mycket stor del av det medeltida Sverige. Ingen av de lagarna nämner emellertid ordet målsman. Faktum är att ordet bara förekommer på ett enda ställe i någon av Svealagarna – den ovan citerade flocken från Södermannalagen. Den målsman som möter oss i Södermannalagen är inte en make, utan en förmyndare för ett barn.

Att själva ordet inte nämns är dock inte ett bevis på att konceptet med maken som juridiskt ansvarig för sin hustru inte skulle ha existerat, men Svealagarna har inga spår alls av ett sådant tänkesätt. I Upplandslagen hör äktenskap tydligt ihop med arvsfrågor, och det har i tidigare forskning påpekats att legitima arvingar var en av de främsta anledningarna till varför man gifte sig. I ärvdabalkens tredje flock står det:

Nu [...] bedjes om giftermål av släktingarna, då ska den råda över giftermålet som är närmast. Han ska ge kvinnan till mannen, till heders och till husfru, till halva sängen, till lås och nycklar och till en laga tredjedel av vad han har i lösöre och får i avlinge, utom guld och hjon, och till all den rätt som är uppländsk lag och den helige kung Erik gav.⁵⁶

Delar av texten känns igen från MEL, där det i äktenskapsbalken också specificeras att den som gifter bort en kvinna ska säga att han ger henne till heders och till husfru samt att hon ska ha rätt till halva sängen, till

56. UL, Ärvdabalken III. En liknande paragraf finns i VL, Ärvdabalken III: ”Nu [...] beþes giptæ mal aff skyldum mannum þa a þæn giptæ malum raþæ sum skyldæstær ær han a kono manni giptæ til heþær ok til husfru. ok til siæng halfræ. til lasæ ok nyklæ. ok til laghæ þriþiunx han a j lösörum ok han afflæ fa utæn gull ok hemæ hion ok til allæn þæn ræt ær uplænzklagh æru. ok hin hælghi erikær kunungær gaff.”

lås och nycklar (det vill säga vara ansvarig för hushållet och förnödenheterna) och en tredjedel av allt lösöre som paret har.⁵⁷ Men den del i MEL som placerar maken som juridiskt ansvarig finns inte i Upplandslagen. I stället fortsätter Upplandslagen med en beskrivning av arvsrätten som klargör att ifall man och hustru ärver sina släktingar i både lösöre och fast egendom är det bara lösöret som ska räknas som gemensam egendom: ”och jord äger den som ärvt.”⁵⁸

Det finns bestämmelser i rättegångsbalken i Upplandslagen som mycket väl beskriver gifta kvinnors situation i Svealagarna. De rör kvinnors möjligheter och skyldigheter att vittna. De flesta tillfällen vid vilka kvinnor kallades som vittnen rörde vad som brukar klassas som kvinnliga göromål; det handlar om barnafödande och barn i allmänhet eller om djur, men en kvinna skulle också kallas som vittne om till exempel hennes make anklagade henne för trolldom.⁵⁹ Efter att dessa grundföresatser presenterats, förtydligas rättigheter och skyldigheter hos kvinnor av olika social status utifall att de stod anklagade. Om en ogift kvinna stod anklagad skulle hennes fränder svara för henne, medan en änka skulle svara för ”sig själv i alla saker”⁶⁰. För en gift kvinna skulle maken svara om det inte fanns vittnen ”och hon därvid var med vittnen bunden”⁶¹, för om det fanns vittnen skulle hustrun dömas ”som andra män och böta sin sak”⁶². Gifta kvinnor var således bokstavligen placerade mellan ogifta och änkor vad rättslig kapacitet beträffade. Den här aspekten kom att leva vidare i MEL. Även om maken i vissa fall skulle svara för hustrun var hans juridiska ansvar långtifrån allomfattande.

Oavsett i vilken utsträckning lagens ord följdes i praktiken är det en diametralt skild kvinnoosyn som möter oss i Svealagarna jämfört med den i Götalagarna. I Götalagarna var en kvinna tveklöst ansedd

57. MEL, Äktenskapsbalken V. Att det är just formuleringen från UL som har antagits i MEL framgår tydligt av att MEL även innehåller föreskriften att kvinnan gifter sig till ”den rätt som är Upplands lag”.

58. UL, Ärvdabalken III: ”ok jorþ aghi þæt þeræ sum ærfwir.”

59. Enligt ÖgL, Ärvdabalken IV, tilläts kvinnor och trälar att vittna och svära ed vid kullolyckor (då mor och barn dog i barnsäng), kölolyckor (då föräldrar och barn drunknade) samt vid kololyckor (då föräldrar och barn brann inne), men uttryckligen inte vid några andra tillfällen.

60. UL, Tingmålabalken XI: ”sik sialff fore allum sakum.”

61. Ibid. XI: ”ok hun se mæþ witnum wiþ bundin.”

62. Ibid. XI: ”sum andræ mæn ok böte sak sinæ.”

som juridiskt underordnad en närstående man. Kvinnan var omyndig och kunde inte straffas för annat än trolldom, enligt Äldre Västgötalagen.⁶³ I samma flock stipulerades också att en make var ansvarig för sin hustru om hon stulit något, och han gavs möjligheten att betala hennes böter för att hon skulle slippa dras inför tinget. Äldre Västgötalagen, den äldsta av de kända landskapslagarna, är ett lysande exempel på att förekomsten av själva ordet målsman inte avgör kvinnors rättsliga kapacitet. Ordet förekommer nämligen inte alls i lagen, men den är likväl den enda av landskapslagarna som uttryckligen håller kvinnor omyndiga och som dessutom innehåller äldre arvsrätt, enligt vilken kvinnor inte ärvde alls om det fanns manliga arvingar.⁶⁴

I den nyare versionen av Västgötalagen från omkring 1290, förekommer målsman på ett ställe: i slutet av tjuvabalken. Där stipuleras det att om en man begick lönskaläge och dömdes till böter var det kvinnans rätte målsman som skulle söka.⁶⁵ Paragrafen är särskilt intressant eftersom den introducerar målsmannen som en företrädare som inte var maken. Vad gällde rätten till ersättning skulle målsmannen ta två tredjedelar av beloppet, medan kvinnan fick en tredjedel. Även om det måste anses betydande att hon alls var berättigad en ersättning, eftersom det trots allt gjorde henne till ett rättsligt subjekt, var det tydligt att det var hennes familj som ansågs vara den drabbade parten. Liksom den äldre versionen håller Yngre Västgötalagen kvinnan uttryckligen som omyndig.⁶⁶

I Västgötalagarna används inte målsman för att definiera makens juridiska ansvar för kvinnan, men det råder ingen tvekan om att hon enligt gällande lagstiftning var omyndig. Västgötalagarna innehåller inte heller den gradering av kvinnans rättsliga kapacitet som Svealagarna har, där jungfrur, hustrur och änkor har olika rättslig status. Den juridiska skillnaden mellan en hustru och en jungfru ligger snarare i vem som var ansvarig för henne, än i några henne själv erkända juridiska rättigheter.

63. ÄVgL, Tjuvabalken V: ”Konæ ær ovormaghi hvn a eigh hug ok eigh hangæ utæn firi trolskap.”

64. Ibid., I.

65. YVgL, Tjuvabalken XVIII: ”Gör maþer læggher ok þör han vsotter þa ma þet sökia til þriþiæ aruæ oc eig længer þa þyliæ böte vt VI marker ok þet skal vt sökiæ ræter kono malsmaþer ok eig annar. ok havi han tua löte ok hun þriþiung af botom.”

66. YVgL, Tjuvabalken XXXIII. Flocken har samma innehåll som den i ÄVgL.

I Östgötalagen betecknas inte kvinnan uttryckligen som omyndig, utan i stället poängteras mannens roll som ansvarig. Enligt Östgötalagen var en make ansvarig för sin hustru så snart de var gifta, och innan dess stod hon under giftomannens förmyndarskap.

Nu alla de saker som en kvinna gör medan hon är ogift, de svarar och bötar hennes giftoman för henne. [...] Nu sedan hon är vigd framför kyrkodörren och gift, då ska hennes husbonde både söka och svara för henne.⁶⁷

Den här formuleringen i Östgötalagen rörande den inomäktenskapliga hierarkin är den som mest påminner om äktenskapsbalkens nionde flock i MEL, men i Östgötalagen återfinns bestämmelsen i den balk som behandlar brott och heter ”Vådamål, sårsmål, hor, rån och stöld”. Medan flera andra flockar i MEL tillerkänner kvinnor rättslig kapacitet är synen på kvinnans inkompetens konsekvent i Östgötalagen. Vid flera tillfällen nämns det att kvinnor ska vara representerade av sina målsmän. I råfstebalken, som behandlar rättsprocessen, likställs kvinnor med män som ännu inte blivit myndiga och förbjuds därmed deltagande i alla former av rättsliga processer. Flockarna som inskränker kvinnors deltagande är påtagligt utsvävande och lämnar inga tvivel om att kvinnor enligt lagstiftarna inte hade rättslig kapacitet.

Nu får inte kvinna gå eller mottaga ed, eller *ughurmaghi*: för de ska ha målsman som ska svara för dem och söka. Det ska den göra som är närmast på fädernet. [...] Nu får inte kvinna stämmas till tings, då ska hennes målsman stämmas om han är inom land och lagsaga. Är han inte så, då ska hennes närmaste frände inom land och lagsaga stämmas. Är hon utländsk och har inga fränder [...] då ska hon stämmas och be att få en målsman för sig [...].⁶⁸

67. ÖgL, Vådamål, sårsmål, hor, rån och stöld XXVI: ”Nu alla þa saki sum kona gær mæþan hon ær ogift þa suari hæna gipta man ælla böte firi hana.[...] Nu siþan uight ær firi kirkiu durum ok gift þa skal hæna husbonde baþe sökia ok suara firi hana.”

68. ÖgL, Råfstebalken XII: ”Nu ma egh kona eþ ganga ælla sea ælla ughurmaghi: þy at þön skulu mals man haua: sum suara skal firi þöm ok sökia: þæt a þæn gæra sum næstær ær þöm a fæþrinit. [...] Nu ma egh kunu þing stæmna þa skal hæna mals manne stæmna æn han ær innan lndzs ok lagh saghu. ær han egh sua: þa skal stæmna andrum hæna skyldum frænda innan landzs ok laghsaghu: ær hon utlåndzsk. ok aghær egh frændær [...] þa skal hæne stæmna ok biþia hana fa sik mals man [...]” Jämför med Lydekini excerpter 106, enligt vilken en utländsk kvinna ges möjligheten att välja en målsman.

Den som var närmast manlig släkting på faderns sida var målsman, och om han inte var tillgänglig var det den näst närmaste och så vidare. En utländsk kvinna som inte hade släktingar i landet skulle få en målsman utnämnd. Lagstiftarna försökte alltså klargöra att kvinnor inte under några omständigheter fick medverka vid eder. I Östgötalagen framhålls dessutom manlig representation som något knutet till kvinnans heder. I balken om bland annat tjuveri finns det särskilda bestämmelser för en ”löska kona” som i lagen kännetecknades av att hon saknade målsman i lagsagan eller landet. ”Nu stjal en *löska kona*, som inte har en målsman inom land och lagsaga, och grips med det. Då ska hon föras till tings och vittna som är sagt [...]”.⁶⁹

Intressant nog är lagstiftarna öppna för tanken att en ”löska kona” kunde ha egendomar. ”Har hon gods att böta med, eller vill någon böta för henne, då är det bra.”⁷⁰ En löskekvinnas var i allmänhet en lösdrivare som saknade fast boplats, men det kunde också betyda en lösaktig kvinna. Exakt vad för sorts kvinna som avsågs med paragrafen är något oklart, men det var inte en kvinna med hög status, och hon är den enda kvinnan i lagen som ges möjligheten att vittna för sig själv. När hon vittnat hade ”bonden”⁷¹ möjlighet att ”lösa henne till sin”⁷², det vill säga att ta henne som träl om han betalade böterna. ”Vill inte bonden lösa henne, då går han fram på tinget för konungens åklagare och ger över kvinnan till honom.”⁷³

Om en kvinna dömdes enligt någon av Götalagarna var det också på hennes målsmans ansvar att ta straffet. Om hon till exempel slog, rev eller på annat vis orsakade en man blodvite ”böte hennes målsman det samma eller nekar det med tolv mans ed” enligt Östgötalagen.⁷⁴ Målsmannen kunde alltså betala hennes böter eller fria henne med en tolvmannaed. Kvinnan förbjöds däremot att själv vittna: ”kvinna får ej

69. ÖgL, Vädamål, sårsmål, hor, rån och stöld XXXVII: ”Nu stial löska kona sum egh hauær mals man innan lands ok laghsaghu uarbær gripin mæþ: þa ma hana til þingföra ok uitna sum skilt ær [...]”

70. Ibid., XXXVII: ”Hauær hon gozs til at böta, ælla uill nakuær böta firi hana, þa ær þæt got.”

71. Ibid., XXXVII: ”bondin.”

72. Ibid., XXXVII: ”lösa hana til sin.”

73. Ibid., XXXVII: ”Will egh bondin lösa hana, þa gange fram a þing firi kunungx soknaran ok sæti hanum þær kununa i hændær.”

74. Ibid., XXII: ”böte hænnu malsman þæt sama ælla dyli mæþ tolf manna eþe.”

vittna för åkomman” enligt samma lag.⁷⁵ Om en kvinna bringade en man av daga skulle hennes näste frände stå till svars för brottet enligt Västgötalagen, och den närmaste var fadern och därefter en bror eller en son.⁷⁶ Det är slående att maken inte nämns, men eftersom en son kunde bli tvungen att axla ansvaret får man anta att det även gällde gifta kvinnor. Den här paragrafen antyder att en kvinna som begick brott återvände till sin ursprungliga familj, vilket i så fall stod i kontrast till Östgötalagen enligt vilken ansvaret för kvinnan uttryckligen fördes över på maken sedan de gift sig.

Oavsett vilket så ansågs inte den västgötska kvinnan kapabel att svara för sina egna brott, och den person som svarade i hennes ställe skulle också ta emot straffet. Ordet för det i Västergötland var inte att agera som målsman utan att ”male mælæ”. Ett undantag från regeln var ifall maken anklagade henne för äktenskapsbrott. Det finns ingenting i formuleringen av den paragrafen som antyder att någon annan skulle svara i hustruns ställe vid sådana anklagelser, utan då skulle hon försvara sig själv med sju män från nämnden.⁷⁷ Det är av stor betydelse att målsmannen inte agerade som ställföreträdare för kvinnan – han var egentligen inte hennes representant utan han stod anklagad med sin egen person.⁷⁸ I Svealagarna fungerade även den som var målsman för barn som en representant.⁷⁹

Med tanke på med vilken självklarhet begreppet målsman används i Östgötalagen råder det ingen tvekan om att det är från den regionen som begreppet härstammade och där det hade sin största tillämpning. Ordet, i lite olika form, återfinns på fler än 20 ställen i Östgötalagen, jämfört med endast ett i Södermannalagen och inga alls i de övriga Svealagarna. Ett problem som uppstår när man utreder begreppets härkomst är att Tiohäradslagen, den av Götalagarna som gällde för nuvarande Småland, har gått förlorad. Att veta om och i så fall hur begreppet tillämpades i den lagen skulle ha kunnat ge en mer komplett bild. Forskning har visat att begreppet målsman i praktiken endast förekom

75. Ibid., XXII: ”[e]gh ma kunu uitna firi akomu.”

76. YVgL, Dråpbalken XI: ”Dræper konæ man, þa skal mælæ a mannen þen skylðæster ær hænnir. han skal botom wærþæ æller friþ flyæ. ær eig faþer til son æller broþer. þa taki þen skildæstæ. þy taker broþer vingiæf at han skal føre moþer æller systor sakum svaræ. ok lanð flyæ æn sva komber til.”

77. YVgL, Giftobalken VI.

78. Jämför Estlander, *Studier i äldre svensk förmynderskapsrätt*, s. 391.

79. Ibid., s. 394.

i Götalandskapen och att det då även användes i Tiohärads.⁸⁰ Det bör därför hållas troligt att Tiohäradslagen överensstämde med de övriga Götalagarna beträffande kvinnors rättskapacitet.

Som redan diskuterats nämns inte målsman i Yngre Västgötalagen på fler än ett ställe, och inte alls i den äldre versionen av lagen. Därför kan begreppet inte påstås ha varit en del av rättskulturen i Västergötland. Äldre Västgötalagen skiljer sig från de andra bevarade lagarna så till vida att den tydligt återgår på en äldre (om än inte nödvändigtvis ”inhemsk”) rättstradition. Vad gäller kvinnors rättigheter tar detta sig främst uttryck i att döttrar bara ärvde när det inte fanns några söner – ett förhållande som sedermera moderniserades så att döttrar tillerkändes en tredjedel i den yngre versionen av lagen.⁸¹ Yngre Västgötalagen är således mer jämförbar med de andra landskapslagarna än vad Äldre Västgötalagen är.

Det som knyter båda lagarna från Västergötland till Östgötalagen snarare än till Södermannalagen (som ju har lika begränsad förekomst av ordet målsman) är att ett genus specifikt målsmanskap tydligt var en del av rättskulturen – inte minst för att kvinnor betraktades som omyndiga.

Målsmannen och förvaltningsrätten

Maken hade i egenskap av målsman inte bara skyldighet att söka och svara för sin hustru, utan var också den som skulle förvalta hushållets egendomar. Det är av betydelse att kvinnor hade äganderätt och att de förblev ägare även efter äktenskapet, i motsats till kvinnor under *couverture*. Däremot innebär inte äganderätt automatiskt förvaltningsrätt, och det är bara den som har möjligheten att förvalta egendom som också kan dra nytta av den makt som egendom bringar. Maria Sjöberg kallar det träffande för ”maktskapande resurs”.⁸²

80. Cederbom, *The Legal Guardian and the Married Women*, s. 174–187.

81. Enligt traditionen infördes arvsrätt för döttrar av Birger jarl. Det omnämns i *Erikskrönikan* (utg. Rolf Pipping, *Erikskrönikan. Enligt Cod. Holm. D2 jämte avvikande läsararter ur andra handskrifter*, Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet, volym 68, Svenska Fornskriftsällskapet [Stockholm 1963] s. 26), där det står att på dagen efter sonen Valdemars bröllop med den danska prinsessan Sofia ”tha gaff birge jerl the lagh, ther sidhan haffua standit marghan dagh, at syster matte erffua mz broder, tridiwnggh bade epter fader ok moder, ok swa annan skyllan man, tha skal hon ärrffua swa fast som han”. Sanningshalten i krönikans vittnesmål kan dock starkt ifrågasättas. Se Sjöholm, *Sveriges medeltidslagar*, s. 126–127.

82. Sjöberg, *Kvinnans sociala underordning*, s. 168.

Med tanke på kvinnors uppenbara omyndighet i Västgöotalagarna är föreskrifterna om kvinnors äganderätt till jord förvånansvärt tvektiga. I jämförelse med de övriga landskapslagarnas paragrafer om jordäggande är de i Västgöotalagarna nämligen relativt könsneutrala. I den Yngre Västgöotalagens jordabalk tas kvinnors ägande upp i den fjärde flocken. Flocken börjar med att redogöra för de förutsättningar som finns för att sälja jord, och som kan kännas igen från andra lagar, som till exempel att jorden först ska erbjudas släktingar samt att det ska ske öppet vid tinget. Flocken avslutas med att poängtera att samma regler gäller för kvinnor: ”så ska kvinna lagbjuda som en karlaman.”⁸³

I nästa flock förbjuds emellertid kvinnor uttryckligen från att sälja jord om hon inte hotas av svält eller fattigdom.⁸⁴ Det här ger tydligt bilden av att normaltillståndet inte var att kvinnor skulle sälja jord, men att i de fall det eventuellt hände skulle det ske enligt samma procedurer som gällde för män. I flock VII förbjuds män att köpa jord från sin hustru om de inte köpte ”jord i jord”, det vill säga betalade för jorden med annan jord.⁸⁵ Det var tillåtet så länge mannen hade hustruns fränders tillåtelse. Ingenstans antyds det att hennes tillåtelse krävdes, vilket står i kontrast till föreskrifterna i både Svealagarna och MEL, där även hustrun skulle ge sitt medgivande för att legitimera jordöverlåtelser. Hellner påpekar också att bestämmelsen om att hustruns jord endast fick bytas mot jord innebar ett förbud mot att ”betala” hustrun i lösöre och därmed minska hennes släktjord.⁸⁶

Trots sin omyndighet skulle kvinnor delta i de omfattande ritualer som omgärdade jordöverlåtelser i det medeltida Västergötland. Vid omfärden, då köpare och säljare tillsammans med vittnen gick runt den jord som skulle byta ägare, skulle jordens tidigare ägare personligen närvara. ”Den som säljer jord ska själv binda köpfastan och vara vid omfärden, vare sig det är barn eller kvinna eller man. På tinget ska *oghormaghas* köp lysas.”⁸⁷

83. YVgL, Jordabalken IV: ”swa skal kona laghbiupæ sum karmæper.”

84. Ibid. V: ”eig ma kona iorþ sæliæ vtan henni vræki hunger til æller klæþæ lösæ æller annat þrang.”

85. Ibid. VII: ”iorþ i iorþ.”

86. Hellner, *Hustrus förmåga af rättshandlingar*, s. 25.

87. ÄVgL, Jordabalken III: ”þen sum iorþ sæl siælfuer skal han cöpfastum bindæ ok við vm færþ vara huat þet ær helder barn æller konæ ællær maþær a þinge skal oghormagha cöpæ lysæ.”

Estlander menar att flockens innehåll går tillbaka på en äldre rättsprincip enligt vilken rättsliga processer som krävde en viss form inte kunde genomföras med ombud.⁸⁸ Med tanke på resten av lagstiftningens restriktiva karaktär är det en svårtolkad flock, som i ljuset av kvinnors rättskapacitet i övriga frågor sticker ut. Estlander tolkar flocken som att omyndiga hade möjlighet att genom närvaro vid tinget ge samtycke till att målsmannen sålde jord och sätter det i samband med att en minderårig enligt samma lag inte hade revokationsrätt sedan han blivit myndig. Den tidsfrist andra landskapslagar, och landslagen, medgav den pojke som fyllt femton och den flicka som blivit gift saknas. Vid åtminstone två tillfällen har denna tidsfrist diskuterats i Västergötland. För det första, i de ovannämnda Lydekini excerpter. Om vi accepterar Nilssons slutsats att dessa återspeglar vad som har diskuterats inför stiftandet av Yngre Västgötalagen, valde lagstiftarna att inte ta med den flock som gav en omyndig tre års tidsfrist sedan han blivit myndig.⁸⁹ För det andra diskuterades det i den stadga som kung Magnus Eriksson utfärdade i Skara under sin eriksgata år 1335. I Skarastadgan, som är mest känd för att upphäva träldomen, står det bland annat att ifall någon har frånhänt en overmagha dennes jord har han tre år på sig att klandra uppgörelsen.⁹⁰ Ingenting talar dock för att Skarastadgan skulle medge även kvinnor klanderrätt.

Om Estlander har rätt i att även omyndiga genom sin närvaro kunde anses ha gett samtycke, tycks detta, med tanke på den kungliga närvaron, ha varit en specifik aspekt av den västgötska rättskulturen som inte accepterades av den framväxande centralmakten. En alternativ tolkning, som är mer i linje med resten av lagens kvinnosyn, är att syftet med formuleringen är att poängtera att de ritualer som hörde till försäljning av jord (framför allt omfärd) fordrades även i de fall försäljaren var omyndig och inte hade rättskapacitet att sälja jord. I Yngre Västgötalagen har orden "ællær maþær" fallit bort och Estlanders slutsats att den minderåriga jämställs med en vuxen man håller inte.⁹¹ I stället likställs den minderåriga med kvinnan, och stycket

88. Estlander, *Studier i äldre svensk förmynderskapsrätt*, s. 419.

89. Lydekini excerpter 112.

90. Svenskt Diplomatariums huvudkartotek över medeltidsbrev nr 4113: "Fiaerdi at enghin maa oghormagha jord hans afhænda, ðæn oghormaghi a talar innan næstu thry Aar, sidhan han tiil maghandha aara kombir."

91. YVGL, Jordabalken VII.

får en karaktär av undantag snarare än en beskrivning av normal-tillstånd.

Medan Västgötalagen ägnar kvinnors ägande åtskilligt utrymme lyser ämnet med sin frånvaro i Östgötalagen. Östgötalagen har inte ens föreskrifter om hur en man skulle gå till väga för att avhända sig hustruns jord, vilket är ett framträdande drag i MEL. Om omyndigs jord sägs det bara att man inte får skifta bort den om det inte är mot bättre jord, vilket är en princip som återkommer i MEL.⁹² Men den omyndige som nämns är, i motsats till i MEL, endast en *ughurmagha* – alltså en manlig minderårig. Han gavs tre års respit att återlösa sin jord sedan han ”är mogande man”.⁹³ Kvinnors jord omtalas över huvud taget inte. Ett talande exempel är från flock XIX, som handlar om huruvida jord är köpt eller ärvd (en detalj som hade synnerligen stor inverkan på ägarens rätt att avhända sig jorden). Den jord som omtalas kallas ”fæprini”, alltså ”fäderne”, vilket syftar på jord ärvd på faderns sida. Om kvinnor ägde jord borde det i rimlighetens namn också finnas gott om moderne. Utgår man från Östgötalagens föreskrifter om jordägande är det svårt att tänka sig att kvinnor ens hade en lagstadgad äganderätt till jord, och de kan knappast ha förekommit som förvaltare. Det målsmanskap som rådde över kvinnor enligt Östgötalagen tycks ha inkluderat ett fullständigt förvaltningsuppdrag.

Den raka motsatsen framträder i Svealagarna. Där finns det ett tydligt fokus på gifta kvinnors äganderätt och vid flera tillfällen understryks deras rätt att också själva förvalta sina egendomar. I till exempel Södermannalagen finns det uttryckliga restriktioner kring hur en man hade rätt att förvalta hustruns gods, och dessa rättigheter var dessutom beroende av huruvida paret hade barn tillsammans.

Nu vill bonde sälja sin hustrus jord och är ej bunden med barn. Då har han inte rätt att sälja hennes jord utan hennes samtycke, och det från hennes närmaste fränder. Är de bundna med barn och trängda av nöd därtill, då har han rätt att sälja båda deras. Två lotter av bondens jord, och en tredjedel av hustruns jord.⁹⁴

92. MEL, Eghnobalken XVIII: ”Hau i ægin vald ouormagha iorþ, iumfru iorþ ællæ vituillinga iorþ bort æt sæliæ, ok ei skifta vtan han skipte til bætra.”

93. ÖL, Jordabalken XXI: ”ær maghanda man.”

94. SL, Jordabalken VIII: ”Nv will bonde kunu sinne iorþ sæliæ. æru ei barnum bundin. þa hawi ei walþ hænnæ iorþ at sæliæ vtan iaquæþi hænnæ oc skyldasta frændæ hænnæ. Æru þön barnum bundin. oc wræker þem nöþ til. þa hawi walþ at sæliæ bægiæ þeræ. twa luti bondin af iorþ sinne. oc en þriþiung af husfrunne iorþ.”

Hade paret barn tillsammans och var tvungna av nöd, hade mannen liksom kvinnan rätt att sälja jord, men det skulle vara två delar av mannens och en av hennes. Den här flocken liknar i mycket det som stipuleras i MEL, så till vida att hustruns äganderätt erkänns och att hon därför också hade rätt att påverka vad som hände med egendomen. I Södermannalagen fanns dessutom ett klagörande att även om någon gjort en affär med mannen så skulle också kvinnan bekräfta uppgörelsen.⁹⁵

Ytterligare en paragraf i Södermannalagen är värd att lyfta fram, eftersom den visar på en hustrus rättigheter gentemot makens familj. Om en kvinna var gift med en man som hade bröder som ville hämta ut sitt arv från den gård hon flyttat till när hon gift sig, skulle den egendom hon fört med sig in i boet först räknas bort. Uppstod det konflikt för att bröderna sa att hennes hemföljd var mindre än vad hon påstod skulle de män som varit med när det begav sig vittna.⁹⁶ ”Har hon ej vittnen till det, då ska de med två mäns vittnesmål och tolvmannaed svära att de givit henne fullt.”⁹⁷ Ingenting i den här paragrafen, eller resten av lagen, antyder att maken skulle fylla en funktion motsvarande den en målsman hade, eller att hon inte skulle ha åtminstone viss förvaltningsrätt till sin egendom. Att kvinnan hade förvaltningsrätt behöver dock inte nödvändigtvis betyda att det inte skulle ha funnits en underliggande föreställning om att mannen var den huvudsakliga förvaltaren.

Giftomannen

Ytterligare en aspekt som exemplifierar synen på kvinnans rättsliga kapacitet handlar om vem som hade rätt att vara giftoman och därmed var ansvarig för att välja en make åt en ungmö. Eftersom äktenskapet innebar omfattande ekonomiska transaktioner var bestämmanderätten över äktenskapets ingående viktig och positionen som giftoman betydelsefull.⁹⁸ Giftomannainstitutet finns med i landskapslagarna och upphörde i samband med att gifta kvinnor fick en lagstadgad myndig-

95. Ibid. VII: ”Æ hwar bonde sæl eller skipter iorþ husfru sinne. þa þen sum cöper bindi fasta baþe a bonda oc swa a husfru.”

96. SL, Giftobalken III: ”Nu sighiæ þe hemfölgþ hænnæ minnæ wara. oc hon sigher mera. wari þet a þeræ manna witnum. sum wiþer waru. þa þet vt gafs oc in förþis i þeræ fæþernes garþ.”

97. Ibid. III: ”Hawer hon ei swa witni til þa sculu þe meþ twæggia manna witnum oc XI. manna eþe wita hænni fult vt giwit.”

98. Korpiola, *Between Bethrotal and Bedding*, s. 28–29.

hetsålder, satt till 25 år i 1864 års lag om ogifta kvinnors självständighet i Finland.⁹⁹

I Svealagarna räknas båda könen som potentiella giftomän. En friare skulle komma till den tilltänkta flickans far och närmaste fränder och det poängterades att mannen ”ska be om kvinnan och inte ta med våld”.¹⁰⁰ Om flickans far inte fanns tillgänglig var det modern som skulle ansvara för saken, och om ingen av föräldrarna fanns tillgänglig var det brodern som stod näst. Efter brodern var det en syster, förutsatt att hon redan var gift, eftersom en mö inte kunde gifta bort en mö.¹⁰¹ Den tanken återspeglar också principen att en gift kvinna var myndig. Den som tog på sig giftomannarollen med orätt skulle böta 40 marker, vilket var en väldigt hög bot och säkert kan förklaras med att det var giftomannen som skulle ta emot fästningsgåvan. Den flicka som gifte sig mot sin faders och moders vilja blev arvlös.¹⁰²

Men enligt Upplandslagen hade en flicka rätt att ge sitt samtycke till giftermålet. Även ett planerat giftermål som dragits upp med den tilltänkta brudens far kunde upplösas under vissa förutsättningar: ”är inte kvinnan själv vid fästningsstämman eller har inte kommen till förstånd eller ålder.”¹⁰³ Hon förväntades alltså själv närvara för att legitimera uppgörelsen, vilket är i linje med den kanoniska rättens betoning av samtycke.¹⁰⁴ Den ålder hon förväntades ha uppnått var sannolikt tolv år.¹⁰⁵

I Upplandslagens konungabalk finns en flock om kvinnofrid där det stipuleras att om någon förgrep sig på en kvinna (”takær man kunu mæþ wald”) var det hennes giftoman som var målsägande. En våldsmän kunde inte få frid förrän ”kvinnans giftoman ber för honom”.¹⁰⁶ Giftomannen hade således också ett visst juridiskt ansvar för den ogifta kvinnan.

99. I Sverige infördes en liknande lag år 1858. År 1898 sänktes ogifta kvinnors myndighetsålder till 21 år, vilket var samma som för män.

100. UL, Ärvdabalken I: ”skal kunu biþiæ ok æi mæþ waldi takæ.”

101. Ibid., I: ”ær æi faþir til. þa ær moþir. ær æi moþær til. þa ær broþir. ær æi broþir til. þa ær systir. æn hun gipt ær. æi ma mö. mö giptæ.”

102. Ibid., I.

103. Ibid., I: ”ær æi kona siælf a fæstningæ stæmpnu ællr ær æi til wiz komin ællr aldærs.”

104. Göran Inger (*Svensk rättshistoria*, s. 22) ställer sig skeptisk till om ”kvinnans rättigheter i samband med äktenskaps ingående kan ses som ett kyrkligt inflytande”.

105. Sjöholm, *Sveriges medeltidslagar*, s. 114; Inger, *Svensk rättshistoria*, s. 27.

106. UL, Konungabalken VI: ”kononnæ giptæ man biþær fore hanum.”

Enligt Götalagarna var det endast män som kunde agera giftoman och dessutom bara längs den manliga linjen. Enligt Östgötalagen var den släkting som var närmast kvinnan på fädernet hennes rätta giftoman, och samma 40 markers bot gällde för den som gjorde sig till giftoman på orätta vägar.¹⁰⁷ Endast om den som var närmast på fädernet inte ville anta uppgiften kunde man fara till tings och få ett domslut på att en frände på mödernesidan kunde agera giftoman.¹⁰⁸ Göran Inger menar att föreskriften i Östgötalagen, en lag han menar ”i många stycken verkar modernare än de övriga [G]ötalagarna”, innebar att flickan hade rätt att ”vända sig till tinget och klaga” ifall hon ville ha en annan man än den giftomannen hade utsett.¹⁰⁹ Jag ser dock inte hur det är en rimlig tolkning, givet att Östgötalagen konsekvent fråntar kvinnor rättskapacitet och flocken dessutom tämligen uttryckligen hänvisar till att giftomannaskapet går från faderns släkt till moderns. Bara det torde ha varit drastiskt nog att kräva ett domslut.

I Yngre Västgötalagen nämns bara att den som var närmast frände (”skyldæste”) var den som friaren skulle uppsöka, men det nämns ingenting om vem den personen skulle vara. Med samma begrepp, ”skyldæste”, benämns den person som var part i ett mål där en kvinna hade blivit bortrövad. Om en man däremot begick lönskaläge, alltså hade sex med sin fästmö innan bröllopet, skulle han böta sex marker till flickans far, då det i de flesta andra lagar var giftomannen som var målsägare.¹¹⁰ I själva verket nämns inte ordet ”giftoman” alls i Västgötalagarna. Den mest sannolika förklaringen är att kvinnans generella omyndighet och faderns makt var så starkt etablerade koncept att ett skilt system med giftoman var onödigt. Den Yngre Västgötalagens giftermålsbalk är snarlik den äldre versionen, vilket tyder på att de föreskrifter som fördes in i den nya lagstiftningen vilade på en äldre grund. Inga av de begrepp som starkast förknippas med ett genus-

107. Öl, Giftermålsbalken III: ”Nu skal þæn fæsta sum næstær a fæþrinit þa skal ok næmna fylghþ hænnæ: nu fæstir annar andrum kunu æn þæn sum næstær ær a fæþrinit þa böti fiuratighi markær.”

108. Ibid., III: ”Nu kan þæn uara illa uiliþær sum næstær ær a fæþrinit. þa skal til þingxs fara ok taka kunungx dom ælla laghmanzs. at þæn sum næstær ær a möþrinit at han ma fæsta þæn sum bazst uill.”

109. Inger, *Svensk rättshistoria*, s. 22; Jämför med Sjöholm, *Sveriges medeltidslagar*, s. 113, och särskilt not 22.

110. YVGL, Giftermålsbalken VIII.

specifikt förmyndarskap, såsom målsman och giftoman, finns i den västgötska lagstiftningen.

Estlander har konstaterat att giftomannapositionen följde arvsrätten så att den som stod näst att ärva också var den som agerade som giftoman när fadern inte var tillgänglig. Det är en tanke som även Elsa Sjöholm och senare Helle Vogt har tagit upp.¹¹¹ Vogt föreslår dessutom att det finns en skillnad mellan östsvensk och västsvensk lagstiftning, där den förstnämnda bär likheter med dansk lag och den sistnämnda med norsk. Enligt henne hade släktingar på mödernets en svagare position i områden där kvinnlig arvsrätt var ny.¹¹²

Enligt MEL skulle modern förvisso agera rådgivare till fadern i hans position som giftoman, men hon medgavs inte längre i sig själv den rätten. Efter fadern var det en son och sedan en bror, enligt den nya lagen. Möjligheten för släktingar även på mödernets att agera giftoman togs med i lagen, men det blev å andra sidan ett helt manligt prerogativ.¹¹³ Det är svårt att säga varför kvinnor inte längre ansågs kunna vara giftomän. Korpiola lyfter fram två tolkningsmodeller, varav den ena är en konsekvens av det starka ecklesiastiska inflytandet enligt vilket kvinnor alltid skulle ha manlig representation, och den andra är att det berodde på sekulära patriarkala tendenser.¹¹⁴ Jag ser det som en kompromiss mellan Svealagarnas och Gotalagarnas kvinnosyn i skapandet av den nya rikslagstiftningen. Mödrar skulle rådfrågas, men positionen som giftoman förblev manlig.

Målsmanskapets utveckling

Det finns många aspekter av den medeltida rättshistorien som antingen har gått förlorade eller som fortfarande kräver mer forskning, och som därför gör det tämligen komplicerat att skissera en bild av utvecklingen av målsmanskap och kvinnors rättskapacitet. En av de förlorade aspekterna är Tiohäradslagen. Förvisso ansluter den sig med största sannolikhet till den syn på kvinnors rättskapacitet som finns i de övriga Gotalagarna, men det hade varit av stort intresse att se

111. Sjöholm, *Sveriges medeltidslagar*, s. 114; Helle Vogt, *The Function of Kinship in Medieval Nordic Legislation* (Leiden, Boston 2010), s. 241–243; Korpiola, *Between Bethrotal and Bedding*, s. 25.

112. Vogt, *The Function of Kinship*, s. 241–243.

113. Korpiola, *Between Bethrotal and Bedding*, s. 29–33.

114. *Ibid.*, s. 31.

hur lagen formulerades i den region som gränsade till Danmark. En av de aspekter som kräver mer forskning är lagböckernas datering. På många sätt hänger den samman med dateringen av lagböckernas innehåll, ett bryderi som redan varit föremål för forskning i många decennier.

Holmbäck och Wessén poängterar, med Upplandslagen som exempel, att om man ”i en lagtext [...] finner en motsägelse eller en upprepning, är man kanske de olika källorna till lagen på spåren”.¹¹⁵ Jag vill hävda att MEL har just sådana motsägelser beträffande kvinnors rättskapacitet, som antyder att det inte var alldeles enkelt att jämka den östgötska och uppländska kvinnosynen. Samtidigt som kvinnor skulle ha en målsman, i enlighet med Göotalagarnas uppfattning, blev kvinnor myndiga vid femton års ålder, som i Svealagarna.

Av särskilt intresse för målsmanskapet och kvinnors rättskapacitet är Östgötalagens ålder i relation till de övriga lagarna. Upplandslagen kan med lite större säkerhet dateras eftersom den enligt uppgift stadfästes av konungen år 1296, men om Östgötalagens tillkomst vet vi nästan inget. Holmbäck och Wessén menar att rättsutvecklingen hunnit längre i Uppland än i Östergötland när de respektive lagarna tecknades ner, och Inger hävdar att Östgötalagen har ”en modernare prägel” än Västgötalagarna.¹¹⁶ Generellt har tidigare forskning således placerat Östgötalagen någonstans i slutet av 1200-talet. Ett lysande undantag är emellertid Elsa Sjöholm, som hävdar att Östgötalagen är ”resultatet av en omredigering av stora partier äldre text”. Lagen, i den form den har bevarats, skulle enligt henne vara en kompilation bestående av både gamla textpartier och nyskrivna föreskrifter, och hon fastslår att den är tillkommen vid mitten av 1300-talet.¹¹⁷ Östgötalagen skulle alltså inte vara äldre än Upplandslagen, utan snarare samtida med MEL.¹¹⁸

115. Åke Holmbäck & Elias Wessén, *Svenska landskapslagar tolkade och förklarade för nutidens svenskar 1. Östgötalagen och Upplandslagen* (Stockholm 1933), s. XVI.

116. Holmbäck & Wessén, *Östgötalagen och Upplandslagen*, s. XXIV; Inger, *Svensk rätts-historia*, s. 14.

117. Sjöholm, *Sveriges medeltidslagar*, s. 242–244.

118. Den här synen har mött kritik. Se till exempel Bo-A. Wendt, ’Östgötalagen och lands-lagen. Om deras ålder och inbördes beroendeförhållande’, *Arkiv för nordisk filologi* 114 (1999), s. 129–142.

Sjöholm är dock emellanåt alltför kategorisk i sitt underkännande av tidigare forskning.¹¹⁹ Trots det är jag, utifrån kvinnornas rättskapacitet och målsmanskapets utveckling, benägen att hålla med om att Östgötalagens datering till sent 1200-tal bör omvärderas. Estlander, liksom Holmbäck, Wessén och Inger, diskuterar rättens utveckling i en tämligen positivistisk anda. Utvecklingen skulle då gå från den germanska urrättens potente husfader och ätteöverhuvud, med ett vittspännande juridiskt ansvar, till en mer individualiserad rättskapacitet. En sådan kronologi ser jag som felaktig.

Beträffande vissa juridiska aspekter har man tydligt gått mot ett större individuellt ansvar i MEL.¹²⁰ Till exempel har kvinnor i MEL straffansvar, vilket de inte medges i Götalagarna. Christine Ekholst har tidigare framhållit att lagstiftarna i och med MEL introducerade en betydligt mer könsneutral straffrätt med ett dubbelt rättssubjekt – en kvinna eller man. Hon hävdar också att orsaken till omformningen inte står att finna i förändrad praxis utan är en abstrakt lagstiftning med kungliga förtecken.¹²¹ Jag håller helt med om den tolkningen. Men om kvinnor hade straffansvar borde det inte längre ligga på målsmannens ansvar att ”söka och svara” för henne, såsom det stipulerades i den nyskrivna flocken i äktenskapsbalken. Jag tolkar formuleringen som en kompromiss mellan det straffansvar Svealagarna tillerkände en myndig kvinna och Götalagarnas syn på målsmannens ansvar. Kvinnligt straffansvar hade kommit in i svensk lagstiftning för att stanna och utvecklingslinjen beträffande kvinnors processrättsliga kapacitet gick i riktning mot utvidgat ansvar. Under 1600-talet sipprade dock synen på kvinnans medfödda inkompetens in i svensk lagstiftning och flera åtgärder för att begränsa särskilt gifta kvinnors handlingsutrymme togs under förevändningen att man ville skydda hennes egendom från makens potentiella missbruk.¹²²

119. Wesséns och Holmbäcks kommentarer till lagarna är ”starkt bundna till den gamla teorin” och därför ”oanvändbara för mitt arbete” medan de språkvetenskapliga ”bygger på förutsättningar som jag inte kan godkänna”, enligt Sjöholm. Se Sjöholm, *Sveriges medeltidslagar*, s. 31.

120. Pylkkänen, *Puoli vuodetta*, s. 98–99.

121. Christine Ekholst, *A Punishment for Each Criminal. Gender and Crime in Swedish Medieval Law* (Leiden 2014), s. 212–216.

122. Pylkkänen, *Puoli vuodetta*, s. 102–103.

Vad gäller förvaltningsrätten gick utvecklingen emellertid åt andra hållet och maken fick vidare befogenheter att handha hustruns jord i jämförelse med Svealagarnas föreskrifter. Hustruns samtycke krävdes förvisso, vilket torde ha varit en nymodighet för östgötarna, men i övrigt var det Göotalagarnas fokus på maken som förvaltare som inkorporerades i den nya lagen. Under senare århundraden kom makens förvaltningsansvar att stärkas betydligt.¹²³

Varken målsmanskapet, inkluderande förvaltningsrätt samt skyldighet att ”söka och svara”, eller kvinnors rättskapacitet hade således en enhetlig utvecklingslinje. Därför låter de sig svårligen förklaras med en rättsutveckling från ett starkt husbondevälde förankrat i en germansk urrätt med kollektivistiskt tänkande till ett mer ”sofistikerat” samhälle med individualiserad rättskapacitet. När Estlander gjorde sin studie, i slutet av 1800-talet, betraktades ändå kvinnan som omyndig i samtida lagstiftning och det är knappast förvånande att han, liksom många efter honom, förutsatte att det går en rätlinjig kronologi bakåt till den äldsta lagstiftningen. Estlander noterar förvisso att den beroendeställning målsmanskapet ställde kvinnan i under Svealagarna ”icke var så omfattande som enligt de sydsvenska lagarna”, men eftersom han inte skiljer på förmyndarskap över barn och över kvinnor så lägger han likväl inte märke till att det senare saknas i Svealagarna.¹²⁴

Skulle man våga sig på en skissering av utvecklingslinjer så skulle en aktiv begränsning av kvinnors rättskapacitet höra till den väg som lagstiftarna valde. Östgöotalagen innehåller tveklöst den mest restriktiva synen på kvinnans rättskapacitet i det att betydande möda har lagts på att förvägra kvinnor rättskapacitet. Daterar man Östgöotalagen till slutet av 1200-talet får man, förutom avgörande skillnader mellan olika lagsagor, möjligen en utveckling som med MEL tillerkänner kvinnor större handlingsfrihet. Daterar man i stället Östgöotalagen till mitten av 1300-talet framträder en åtstramning i jämförelse med Svealagarna. Att påstå att fria kvinnor eller det germanska Mynd skulle ha varit rådande i Sverige innan landskapslagarnas nedtecknande håller inte heller. Kvinnor i Svealand erkändes större rättskapacitet i slutet av 1200-talet än sina östgötska systrar i mitten av 1300-talet, samtidigt som västgötska kvinnors äganderätt i början av 1200-talet var starkare

123. Ibid., s. 100–102.

124. Estlander, *Studier i svensk förmyndarskapsrätt*, s. 449.

än de östgötska kvinnornas hundra år senare. Jag är övertygad om att de här stora skillnaderna vittnar om regionala skillnader i praxis under 1200- och 1300-talen – att skillnaderna i kvinnoyn återspeglar (om än inte återberättar) hur juridik har fungerat i praktiken.

Här framträder bilden av ett synnerligen splittrat rike. I grunden ligger förvisso en starkt patriarkal samhällsstruktur där män är överordnade kvinnor och där mannen förväntas ta ett övergripande ansvar för hushållet – det är genomgående drag i såväl alla landskapslagar som rikslagstiftningen. Men hur stora befogenheter mannen hade har varierat mycket och som en följd av detta har det också funnits en mycket stor skillnad i hur man har uppfattat kvinnors rättskapacitet. I framtida studier av medeltida genus bör denna regionalitet tas i beaktande.